



ضعف اخلاق اقتصادی و فرهنگ کسب روزی حلال / رفتار امام صادق(ع) در قحطی

یک عضو هیئت علمی مؤسسه امام خمینی(ره) با بیان اینکه گاهی اوقات باید انگیزه های معنوی و اخلاقی افراد را در سیاستگذاری هدف قرار دهیم، گفت: به نظر می رسد کمتر از این ابزار در بازارهای متلاطم استفاده کردیم، یعنی بیشتر سعی کردیم از مکانیسم بازار استفاده کنیم و سیگنالهای قیمتی را عوض کنیم.

یک عضو هیئت علمی مؤسسه امام خمینی(ره) با بیان اینکه گاهی اوقات باید انگیزه های معنوی و اخلاقی افراد را در سیاستگذاری هدف قرار دهیم، گفت: به نظر می رسد کمتر از این ابزار در بازارهای متلاطم استفاده کردیم، یعنی بیشتر سعی کردیم از مکانیسم بازار استفاده کنیم و سیگنالهای قیمتی را عوض کنیم.

دکتر محمدجواد توکلی، عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره) در گفتگو با خبرنگار مهر در پاسخ به این سؤال که چرا رفتار مصرف کننده ایرانی تحت شرایط و هیجانات و سودآوری بازار است و تحت تأثیر نیاز فرد نیست، یعنی بالواقع می توان گفت که رفتار مصرف کننده ایرانی، عقلایی نیست؟ گفت: برای پاسخ به این سؤال باید انسان عقلایی را تعریف کرد، شاید برخی خلاف نظر شما این بحث را مطرح کنند که اتفاقاً چون این افراد رفتار عقلایی دارند این گونه رفتار می کنند.

وی با اشاره به اینکه رفتار احساسی بیشتر ناشی از این است که فرد تابع جمع است و رفتاری که دیگران انجام می دهند را انجام می دهد، افزود: این امر گاهی با عقلانیت جمعی(عقلانیت اقتصادی) مطابق نیست، یعنی معمولاً رفتاری را انجام می دهیم که به ضرر ماست به خصوص در بازار ارز و بورس زمانی که حباب شکل می گیرد وقتی عده ای به سمتی گرایش پیدا می کنند بقیه هم ممکن است به همان سمت بروند و این امور در خیلی از جاها می تواند مشکلاتی را برای اقتصاد ایجاد کند.

توکلی در ادامه سخنانش اظهار داشت: برای بحثی که شما راجع به عقلانیت مطرح کردید، ابتدا باید عقلانیت را تعریف کنیم. یک مفهوم از عقلانیت شاید این باشد که افراد دنبال این باشند که منافع خودشان را از کانالهای قانونی و روتین بازار تأمین کنند، مفهوم دیگر این است که عقلانیت اقتصادی یعنی اینکه از هر زمینه ای برای منافع شخصی خودمان استفاده کنیم. این اصطلاحی است که معمولاً در اقتصاد رایج است، می گویند افراد همه جا به دنبال حداکثر یا بیشینه کردن منافع شخصی خودشان هستند، منتها اگر زمینه به گونه ای باشد که حداکثر کردن منافع لازمه اش این باشد که قواعدی را رعایت کنند در آنجا رعایت می کنند، ولی اگر لازمه اش این باشد که احیاناً قواعدی را هم زیر پا بگذارند ممکن است از آن هم دریغ نکنند.

این محقق و نویسنده کشورمان در ادامه سخنانش با اشاره به اینکه این مفهومی است که اقتصاددانان مکتب شیکاگو مثل «گری بکر«، حتی در رفتارهای غیراقتصادی خانواده ها هم مطرح کردند، یعنی وی و «ریچارد بوسنر«، این بحث را در خانواده و هم اقتصاد جرم مطرح کردند که افراد همه جا حداکثرکننده سود هستند و این نکته را مطرح کردند که حتی در فضای خانواده فرد وقتی همسرش را طلاق می دهد که منافع ان طلاق بیشتر از ضررهایش باشد یا وقتی بچه دوم به دنیا می آید که منافع او بیشتر از منافع بچه اول باشد. این فضایی است که در ادبیات اقتصادی، نام آنرا عقلانیت اقتصادی می گویند.

توکلی بیان کرد: اگر شما می گوئید وقتی رفتار مصرف کننده یا تولیدکننده ایرانی را بررسی می کنیم و گاهی اوقات می بینیم که بعضی از ما در همان فضای انسان اقتصادی گیر کرده ایم یعنی انسانی شدیم که خیلی در دامنه منافع فردی خودمان گیر می افتیم و گاهی اوقات به منافع اجتماعی و یا هزینه های که ممکن است رفتار ما برای دیگران داشته باشد توجه نمی کنیم و شاید بتوانیم بین عقلانیت اسلامی و یک نوع عقلانیت ابزاری که در ادبیات اقتصادی، تعریف می شود و به گونه ای در فضای رفتاری نهادینه شده است تفکیک کنیم.

وی به روایتی از قحطی در دوران امام صادق(ع) اشاره کرد و گفت: در زمان امام جعفر صادق(ع) در مدینه قحطی آمده بود، حضرت به پیشکارشان فرمودند که چقدر گندم در منزل داریم؟ او پاسخ داد: برای چند ماهی گندم داریم. حضرت دستور دادند که گندم ها را به بازار ببرید، بفروشید و روزانه گندم تهیه کنید. حضرت دستور دادند چون وضع مردم بد است، نصف غذای من را از گندم و نصف آنرا از جو تهیه کنید تا من هم مثل بقیه مردم مصرف کرده باشم. اگر این رفتار را در کنار الگوی عقلانیت اقتصادی یا رفتار مصرف کننده ایرانی که از عقلانیت متعارف دور است و ارزشگذاری مثبتی از نداریم بگذاریم چه نتیجه ای می گیریم؟ اگر با آن مبنای عقلانیت اقتصادی متعارف می خواستیم رفتار امام صادق(ع) را ارزیابی کنیم می گفتیم این عقلایی نیست، چون قیمت گندم رو به افزایش است و اگر گندم خود را بفروشیم دیگر چیزی برای ما باقی نمی ماند ولی امام صادق(ع) نوعی رفتارسازی متفاوتی به عنوان الگو انجام می دهد تا مردم در رفتار اقتصادی، عقلانیت جمعی یا عقلانیت اسلامی، یا عقلانیت ارتقایافته ای را داشته باشند یعنی همه منافع، منافع شخصی شان نیست.

وی با اشاره به اینکه احساس می کنم گاهی اوقات همان عقلانیت اقتصادی متعارف را با سیاستهایمان نهادینه می کنیم، گفت: اگر

رفتار امام صادق(ع) را در کنار بعضی از سیاستهایی که در مدیریت بازار اتخاذ کردیم بگذاریم، وضع متفاوت خواهد بود. خاطرتان باشد چند وقت پیش که بازار سکه کمی متلاطم شده بود توصیه ای که اقتصاددانان کرده بودند ایجاد نوعی بازار برای پیش فروش سکه بود و مردم صفهای طولانی می بستند و گاهی اوقات شبها در صف می خوابیدند تا صبح زودتر بتوانند سکه بگیرند تا از عواید افزایش قیمت سکه برخوردار شوند. اگر این دو رفتار را با هم مقایسه کنیم این تجربه با تجربه و الگویی که امام صادق(ع) دارد معرفی می کند در شرایط بحرانی، در واقع می خواهد این الگوسازی را کند که حتی کسی که احیانا گندم زیاد دارد آنرا عرضه می کند برای اینکه بازار به آرامش برسد، اگر سیاستگذاری هایمان به گونه ای باشد که انسانها را تحریک کنیم که فضا، فضای کسب سود است و هر کسی که دیرتر وارد این فضا شود سود کمتری می برد، این چیزی است که در ادبیات فعلی انتقادی نسبت به اقتصاد مطرح شده و می گویند گاهی اوقات نظریه خودش رفتار ساز است، یعنی اگر در نظریه ای مطرح شد که رفتار عقلایی این گونه است، مردم هم این طور رفتار می کنند.

توکی با اشاره به اینکه مطالعات جالبی راجع به رفتار دانشجویان انجام شد، گفت: مشاهده کردند که دانشجویان اقتصاد نسبت به دانشجویان رشته های دیگر خسیس تر هستند، تحلیلی که از این موضوع شد این بود که از بس به دانشجویان اقتصاد می گویند انسان اقتصادی و حداکثرکننده سود است، آنها هم این طور رفتار می کنند. این نشان می دهد که گاهی اوقات انگاره های نظری ما ممکن است روی رفتار ما تأثیر بگذارد و با یک واسطه اگر ما مردم را این گونه شناختیم و سیاستها را بر همان مبنا قرار دادیم شاید مردم هم به همان گونه رفتار کنند.

عضو هیئت علمی مؤسسه امام خمینی(ره) تأکید کرد: برداشت من از یک نوع عقلانیت اسلامی یا دینی این است که گاهی اوقات ممکن است انگیزه های معنوی و اخلاقی افراد را در سیاستگذاری هدف قرار دهیم که به نظر می رسد که کمتر از این ابزار در بازارهای متلاطم استفاده کردیم، یعنی به جای اینکه در جاهایی که بازار متلاطم می شود بیشتر سعی کردیم از مکانیسم بازار استفاده کنیم و سیگنالهای قیمتی را عوض کنیم، ولی آیا می توانیم از سیگنالهای غیرقیمتی هم استفاده کنیم؟ شاید این تجربه خوبی بود که ریاست جمهور در نشست خبری اخیر خود در واقع یکی از سیگنالهای غیرقیمتی را ارائه کردند و آن این بود که گفت اکنون شرایطی نیست که ما بر سر نرخ ارز دعا کنیم نیاز به یک نوع تفاهم داریم و ما باید با هم همکاری بکنیم تا این بازار را آرام کنیم.

وی با تأکید بر اینکه به نظرم از این نوع سیگنالها را کم استفاده کردیم، اذعان کرد: کمتر از فرهنگ سازی های اقتصادی توسط رسانه ها خصوصا صداوسیما براساس همان عقلانیتی که امام صادق(ع) ترویج می کند استفاده کردیم و بیشتر مکانیسمهای قیمتی را مؤثر دانستیم هرچند که به دنبال این نیستیم که انکار کنم که مکانیسم بازار اثرگذار نیست، ولی گاهی اوقات در شرایط بحرانی ممکن است مکانیسم های بازار نه تنها اثرگذار نباشد، بلکه معکوس عمل کند؛ چیزی که در بازار تهاثری ارزی ایجاد شد چون شرایط، شرایط ملتهبی بود احیانا نیروهای جدیدی را هم برای خریداری ارز به بازار کشیدیم.

وی یادآور شد: گاهی اوقات ممکن است با سیاستگذاری های خودمان همان عقلانیت اقتصاد متعارف یا عقلانیتی که از نظر عرفی آنرا عقلانی ندانیم یعنی رفتاری است که رفتار تابع جمع است و می خواهیم خیلی زود پولدار شویم یا سطح زندگیمان را بالا بکشیم و به نظر می رسد هم باید عمیق تر روی مفاهیم اسلامی کار کنیم، هم لوازم سیاستگذاری را بتوانیم.

توکی با انتقاد از اینکه روی اخلاق اقتصادی و فرهنگ کسب روزی حلال خیلی کم کار شده است، گفت: در فرهنگ اسلامی وقتی دقت می کنیم می بینیم خیلی تأکید شده که روزی ما از مال حلال باشد و ثنیا خیلی تأکید شده با عرق جبین روزی به دست بیاید. اینکه انتظار داشته باشیم به سرعت پولدار شویم، فرهنگی است که با فرهنگ اسلامی ما سازگار نیست و شاید میراث تغییراتی است که در تمدن ما شکل گرفته به گونه ای که شاید برخی از آنها تحت تأثیر اقتصاد نفتی و برخی هم ناشی از هجوم زندگی مدرن است که سرعت زندگی را خیلی بالا برده است. فرهنگ تن پروری در میان فرزندان و نسل جدید ریشه دوانده است.

وی در پایان سخنانش گفت: وقتی انسان شناسی متفاوتی را براساس مبانی دینی مطرح کردیم حتما سیاستهای اقتصادی فرهنگی و اجتماعی ما تغییر می کند و آن وقت شاید بتوانیم مدیریت مناسب تری بر رفتار مردم داشته باشیم و زندگی آرام تر و توأم با بهروزی و سعادت برای ایرانی ها و همه نسل های ایرانی داشته باشیم.